

ਲੱਗਿਆ ਰਿਹਾ। ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਾਟ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਲਾਬ ਦਾ ਘੇਰਾ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਾਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਫੈਲ ਗਈ।

ਹੁਣ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮੇਘਾ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਲਈ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। 12 ਸਾਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਫੇਰ ਵੀ ਤਾਲਾਬ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਘਾ ਦੀ ਉਮਰ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਪਤਨੀ ਸਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਪਤਨੀ ਨੇ ਕੰਮ ਚਾਲੂ ਰੱਖਿਆ, 6 ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਹ ਤਾਲਾਬ ਭਾਫ਼ ਕਾਰਨ ਬਣਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਨਾਂ ਭਾਫ਼ ਪੈ ਗਿਆ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵਿਗੜ ਕੇ ਬਾਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਚਰਵਾਹੇ ਮੇਘਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਨੇ ਮੇਘੋਜੀ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਤਾਲਾਬ ਦੇ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਸੋਹਣੀ ਛਤਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਾਉਲੀ ਬਣਾਈ।

ਬਾਪ ਬੀਕਾਨੇਰ ਅਤੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਸਬਾ ਹੈ। ਚਾਹ-ਕਚੌਰੀ ਦੀਆਂ 5-6 ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਸ ਅੱਡਾ ਹੈ। ਬਸਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਪਾਲ ਅੱਡੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਲਾਗੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਮਈ-ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਪਾਲ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਲੂ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੇਘੋ ਜੀ ਦੇ ਤਾਲਾਬ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰਾਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਪਾਣੀ ਚਾਰ ਮੀਲ ਤੱਕ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੇਘ ਅਤੇ ਮੇਘਰਾਜ ਭਾਵੇਂ ਇੱਥੇ ਘੱਟ ਆਉਂਦੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਮਰੂਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਮੇਘੋਜੀ ਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਕ੍ਰਾਬਿਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸਮਾਜ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਾਬਲੀਅਤ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਕੌਸ਼ਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੱਸ ਕੇ ਘੁਮੰਡ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਬੇਹੱਦ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਪੂਰਾ ਉਪਕਾਰ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਕੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਹਾਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਤੋਂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਵਾਰਕਾ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੱਥ ਮਾਰੂਥਲ ਪਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਕੋਲ ਤ੍ਰਿਕੂਟ ਪਰਬਤ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤੁੰਗ ਰਿਸ਼ੀ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਿਲੇ। ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਵਰਦਾਨ ਮੰਗਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉੱਤੁੰਗ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਉੱਚਾ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਰਿਸ਼ੀ ਉੱਚੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਾ ਮੰਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਕੁੱਝ ਪੁੰਨ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਾ ਰਹੇ।

ਮਾਰੂਥਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਰਦਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੁਕਮ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਾਬਲੀਅਤ ਨਾਲ ਮ੍ਰਿਗ-ਤ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਤਾਲਾਬ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਧਰਮ ਸੁਭਾਅ

ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਨਿਰਜੀਵ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਤਾਲਾਬਾਂ ਨੂੰ, ਕੁਦਰਤੀ ਜਲ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਰਚਿਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਿੰਨਾ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਬੰਧ ਹੋਵੇ, ਜਿੰਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਵੇ, ਮਨ ਉਸਦੇ ਓਨੇ ਹੀ ਨਾਂ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ, ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਨਾਂ ਹਨ। ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਂ ਹਨ। ਡਿੰਗਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹਮੀਰ ਨਾਮ ਦੀ ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਿਆਂ ਤਾਲਾਬਾਂ ਨੂੰ ‘ਧਰਮ ਸੁਭਾਅ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਲੋਕ ਧਰਮ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸੰਗ ਜੇਕਰ ਸੁੱਖ ਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤਾਲਾਬ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਸੰਗ ਜੇਕਰ ਦੁੱਖ ਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਤਾਲਾਬ ਬਣ ਜਾਏਗਾ। ਜੈਸਲਮੇਰ, ਬਾੜਮੇਰ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਜੇ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪੂਰਾ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸੀਮਤ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੀ ਹੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ। ਮੌਤ ਕਿਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ? ਹਰ ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣੇ ਚਹੇਤੇ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੁੱਖ ਲਈ ਤਾਲਾਬ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਉੱਤੇ ਜਦੋਂ ਦੁੱਖ ਆਉਂਦਾ, ਅਕਾਲ ਪੈਂਦਾ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫੌਰੀ ਰਾਹਤ ਮਿਲਦੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ, ਕਦੀ ਆ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹਿ ਸਕਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਮਧੁਬਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਅਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੂਰੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲ

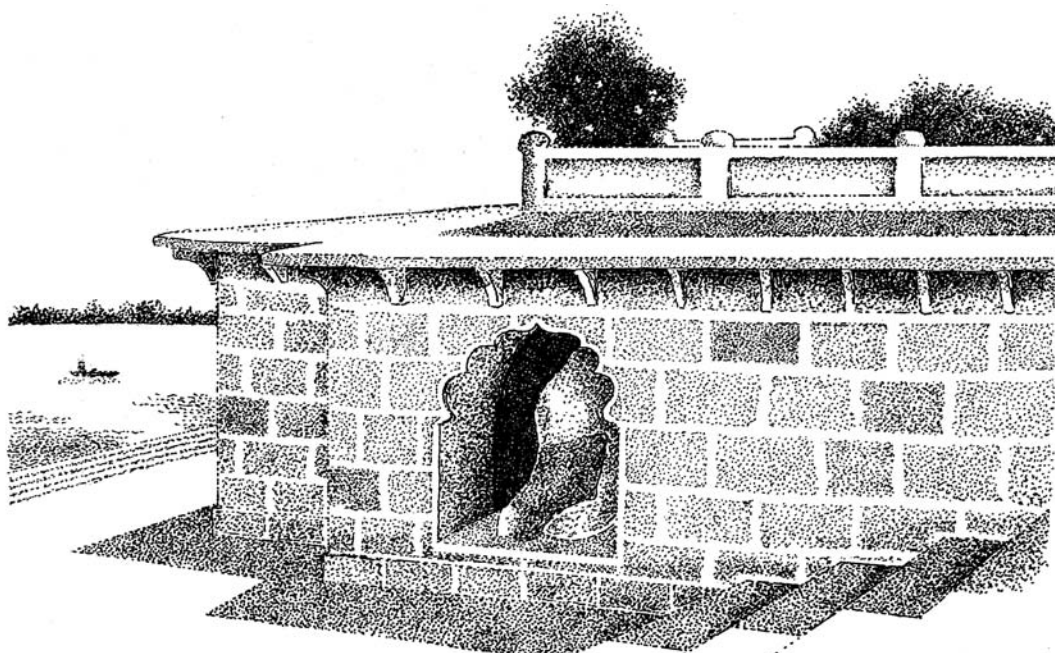
ਕੇ 63 ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਏ ਸਨ। ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੱਕ ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਸੰਗਠਨ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿੰਨੇ ਸਾਧਨ ਜੁਟਾਏ ਹੋਣਗੇ, ਨਵੇਂ ਲੋਕ, ਨਵੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸੋਚ ਕੇ ਤਾਂ ਵੇਖਣ! ਮਧੂਬਨੀ ਦੇ ਇਹ ਤਾਲਾਬ ਅੱਜ ਵੀ ਹਨ, ਲੋਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

੧੧
ਅੱਜ ਵੀ ਖਰੇ ਹਨ
ਤਾਲਾਬ

ਕਿਤੇ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਿਤੇ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇਨਾਮ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਗੋਂਡ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਤਾਲਾਬ ਬਣਦਾ, ਉਸਦੇ ਥੱਲੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਲਗਾਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਭਲਪੁਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ।

ਦੰਡ ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਾਲਾਬ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬੁੰਦੇਲਖੰਡ ਦੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਅੱਜ ਵੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਅਲਵਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਗੋਪਾਲਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਪੈਸਾ ਸਜ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪੰਚਾਇਤ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਤਾਲਾਬ ਬਣਵਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਘਟੋਈਆ
ਬਾਬਾ ਵੀ ਤਾਲਾਬ ਦੇ
ਪਾਲਣਹਾਰ ਹਨ

ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ 'ਤੇ ਖ਼ਰਚਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਅਕਸਰ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਤਾਲਾਬ ਬਣਵਾਵੇ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਾਵੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁੰਦੇਲਖੰਡ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜ ਛਤਰਸਾਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਪੁੱਟ

ਸ਼ਾਇਦ ਅੱਜ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਗਏ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਕਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਦੋਂ ਵੱਡੇ ਵਿਦਿਆ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਧੂਬਨੀ, ਦਰਭੰਗਾ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਤੱਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸੁੱਟਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਹੱਦ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਏ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਪੁੱਟ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣਾ ਤੇਰਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਚੰਦੇਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਣਵਾਏ ਹਰੇਕ ਤਾਲਾਬ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਈ ਜਾਏ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਤਾਲਾਬ ਬਣਵਾਏ ਜਾਣ।' ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵੀ ਬਣਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਦੇਖ ਕੇ ਬਿਕਰਮੀ ਸੰਮਤ 286 ਤੋਂ 1162 ਤੱਕ ਦੀਆਂ 22 ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਪੂਰੇ 22 ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਤਾਲਾਬ ਬਣਵਾਏ ਗਏ। ਇਹ ਬੁੰਦੇਲਖੰਡ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਹਨ।

ਦੱਬਿਆ ਪੈਸਾ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਪਰ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਤਾਲਾਬ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਪੁੰਨਿਆ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਸ਼ੁਭ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੇ ਦਿਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸਾਨ ਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਪੁੰਨਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਲਈ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਾਸਤੇ ਕਿਰਤ ਵੀ ਪੂੰਜੀ ਹੀ ਹੈ। ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਹਿਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਕਿਰਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਲੋੜ ਅਕਸਰ ਠੰਢ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਣੀ ਉੱਤਰਨ ਮਗਰੋਂ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਗਰਮੀ ਦਾ ਮੌਸਮ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਤਾਲਾਬ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਲ ਦੀਆਂ 12

ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤਦਾਨ ਵਾਸਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੁੰਨਿਆ ਨੂੰ ਤਾਲਾਬ ਲਈ ਕਣਕ ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਿਨ ਛੇਰਾ-ਛੇਰਾ ਤਿਓਹਾਰ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਲੋਕੀਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਨਿੱਕਲਦੇ ਹਨ, ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਘਰ-ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਚਾਵਲ ਇਕੱਠੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫ਼ਸਲ ਕੱਟ ਕੇ ਘਰ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਘਰ ਆਪਣੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਚਾਵਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਲਾਬ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

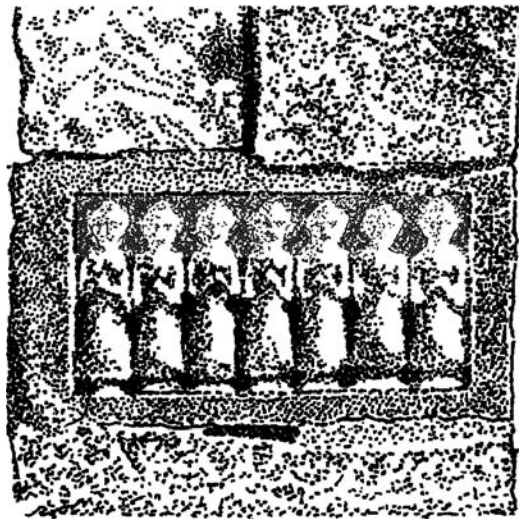
ਸਾਂਝੇ ਤਾਲਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਭ ਦੀ ਕਿਰਤ ਤੇ ਪੂੰਜੀ ਲਗਦੀ ਹੀ ਸੀ, ਨਿਜੀ ਤਾਲਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਉਣ ਮਗਰੋਂ, ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸ਼ਾਮਲਾਟ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੀ ਮਿੱਟੀ ਤਾਲਾਬ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਰੀਤ ਅੱਜ ਵੀ ਹੈ। ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਸਤਬਲ, ਹਾਥੀਖਾਨਾ, ਬਾਜ਼ਾਰ, ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਘਾਟ, ਵੇਸਵਾ ਘਰ, ਅਖਾੜਿਆਂ, ਮੰਦਿਰ ਅਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਸ਼ਾਇਦ ਅੱਜ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਗਏ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਕੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਦੋਂ ਵੱਡੇ ਵਿਦਿਆ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿੱਕਲਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਧੁਬਨੀ, ਦਰਭੰਗਾ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਤੱਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

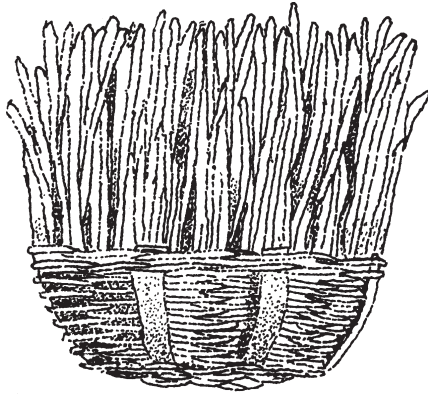
ਤਾਲਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਦਾ ਉਤਸਵ ਬੜੀ ਧੂਮਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਤਾਮਰਪੱਤਰ ਜਾਂ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਵੀ ਉੱਕਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਲਾਬ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਨਾ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤਾਲਾਬ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਇਲਾਕੇ

ਸੱਤ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦਾ
ਥਾਨ

101
ਅੱਜ ਵੀ ਖਰੇ ਹਨ
ਤਾਲਾਬ

ਕਜਲੀਆਂ

ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ, ਹੁਮ-ਹੁਮਾ ਕੇ ਆਉਂਦੇ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਮੰਦਿਰਾਂ 'ਚੋਂ ਮਿੱਟੀ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਂਦੀ, ਗੰਗਾ ਜਲ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ, ਇਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਖੂਹਾਂ ਜਾਂ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਵਿਆਹ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਹੈਸੀਅਤ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਦਹੇਜ ਤੱਕ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਵਿਆਹ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵੀ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ। ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਤਾਲਾਬ ਦੀ ਸਫਾਈ ਵਗ਼ੈਰਾ ਹੁੰਦੀ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਉਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਥੰਮ੍ਹ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅੱਜ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਉਸਦੇ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕਿੰਨੀ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਤਾਲਾਬਾਂ ਵਾਲਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮਲਹਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ, ਜਿਹੜਾ ਈਸਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਸਿਆ ਸੀ, ਪੂਰੇ 126 ਤਾਲਾਬ ਸਨ। ਉਸੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰਤਨਪੁਰ, ਖਰੌਦੀ, ਰਾਇਪੁਰ ਦੇ ਆਰੰਗ ਤੇ ਕੁਬਰਾ ਅਤੇ ਸਰਗੁਜਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦੀਪਾਡੀਹ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਅੱਠ ਸੌ-ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪੂਰੇ 126 ਤਾਲਾਬ ਗਿਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਬੌਣੇ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭੁਜਲੀਆ ਦੇ ਅੱਠੋਂ ਅੰਗ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਸਕਣ, ਇੰਨਾ ਪਾਣੀ ਤਾਲਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹੇ, ਅਜਿਹੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਅਜਿਹੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੂਰਾ ਸਮਾਜ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਘਰਗੈਲ, ਘਰਮੈਲ ਭਾਵ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਲ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

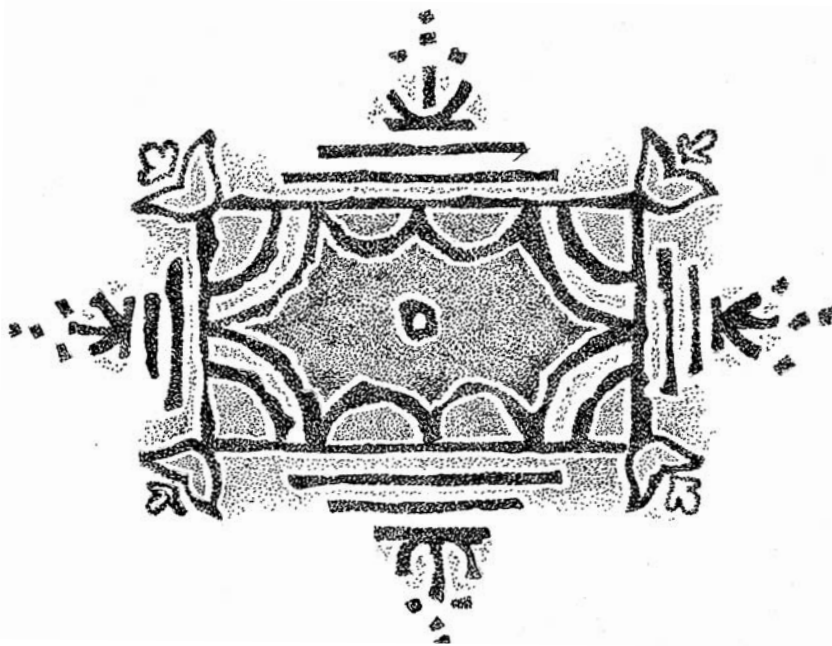
ਸਭ ਦਾ ਮੇਲ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਤੀਰਥ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾ ਕੇ ਪੁੰਨ ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪੁੰਨਆਤਮਾ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਮਹਾਤਮਾ ਕਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਹੜਾ ਤਾਲਾਬ ਬਚਾਏ ਉਸਦੀ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਮਾਨਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਲਾਬ ਵੀ ਤੀਰਥ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਮੇਲੇ ਲਗਦੇ,

ਮੇਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਤਾਲਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ, ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਸਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

ਤਾਲਾਬ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਉਸਦੇ ਤਨ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਨਵਾਸੀ ਸਮਾਜ ਤਾਲਾਬ, ਬੌੜੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਗੁਦਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਦਵਾਏ ਹੋਏ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫੁੱਲ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਰਿਆਂ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਤਾ ਬੌੜੀ ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਬੌੜੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਸਹਰੀਆ ਸ਼ਬਰੀ (ਭੀਲਣੀ) ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੂਰਵਜ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਸੀਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਹਰੀਆ ਸਮਾਜ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿੰਡਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸੀਤਾ ਬੌੜੀ ਬੇਹੱਦ ਚਾਅ ਨਾਲ ਗੁਦਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸੀਤਾ ਬੌੜੀ ਆਇਤਾਕਾਰ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਲਹਿਰਾਂ ਹਨ। ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਚਾਲੇ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਆਇਤ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪੌੜੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਕੋਣਿਆਂ ਉੱਤੇ ਫੁੱਲ ਹਨ, ਫੁੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੁਗੰਧ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇੱਕ ਸਰਲ ਜਿਹੇ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰ ਸਕਣਾ ਬੇਹੱਦ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੋਦਣ ਵਾਲੇ ਕਲਾਕਾਰ ਅਤੇ ਗੁਦਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਰਦ-ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਮਨ ਤਾਲਾਬ, ਬੌੜੀ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਰਚਿਆ ਵਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੱਠ-ਦਸ ਰੇਖਾਵਾਂ, ਦਸ ਕੁ ਬਿੰਦੀਆਂ ਪੂਰੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਤਨ ਉੱਤੇ ਸਹਿਜ ਹੀ ਉਕੇਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਗੀਤ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਦੱਖਣ ਆਰਕਾਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕੁੰਰਾਉਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ,

ਤਨ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰਚੀ ਵਸੀ
ਸੀਤਾ ਬੌੜੀ

103
ਅੱਜ ਵੀ ਖਰੇ ਹਨ
ਤਾਲਾਬ

ਕੋਈ ਤਾਲਾਬ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਭਰੇ-ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਜੀਅ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਲਈ ਪਾਣੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਪਾਣੀ ਸਭ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਤਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਮੰਦਰ ਦੇ ਕੋਲ ਬਿੰਦੂ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਹਰ ਜਲ-ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦਾ, ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੋਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੁਰੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਗਤ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਿੰਦੂ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਅਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਤਨ ਵਿੱਚ ਤਾਲਾਬ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਤਾਲਾਬ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪਾਣੀ ਦਾ ਭਰਿਆ ਟੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਲਈ ਤਾਲਾਬ ਇੱਕ ਜਿਉਂਦੀ-ਜਾਗਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਹੈ, ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਈ ਸਰੋ-ਸਬੰਧੀ ਹਨ। ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਤਾਲਾਬ ਬਣਿਆ ਰਹੇ, ਇਸ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਉਸਨੂੰ ਸੁਧ ਹੈ।

ਜੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮੀਂਹ ਨਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨੀ ਹੈ?

ਇੰਦਰ ਹਨ ਮੀਂਹ ਦੇ ਦੇਵਤਾ। ਪਰ ਸਿੱਧਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇਣੀ ਔਖੀ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਠੀਕ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੀ ਹੈ ਕਾਜਲ। ਕਾਜਲ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੰਕਟ ਦੱਸੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਇਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬੋਹਣੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ 15 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਮੀਂਹ ਨਾ ਵਰ੍ਹੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਾਜਲ ਮਾਤਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਪਿੰਡ ਕਾਂਕੜਬਨੀ ਭਾਵ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਤਾਲਾਬ ਤੱਕ ਪੂਜਾ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਕਾਜਲ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਣੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਜਲ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਪਵਨ-ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਾੜ-ਸ਼ੁਕਲ ਪੁੰਨਿਆ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਨ ਤਾਲਾਬਾਂ ਉੱਤੇ ਮੇਲਾ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਹਵਾ ਦਾ ਰੁਖ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਗਤੀ ਦੇਖ ਕੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮੀਂਹ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਾਜਲ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤਾਲਾਬ ਦਾ ਨੱਕੋ-ਨੱਕ ਭਰ ਜਾਣਾ ਵੀ ਵੱਡਾ ਉਤਸਵ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭੁਜ (ਕੱਛ) ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਤਾਲਾਬ ਹਮੀਰਪੁਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉੱਤੇ ਬਣੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਾਣੀ ਛੋਹ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ। ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤਾਲਾਬ ਦੇ ਘਾਟਾਂ ਉੱਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਘੱਟ ਪਾਣੀ ਵਾਲਾ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਤਿਉਹਾਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ। ਭੁਜ ਦਾ ਰਾਜਾ ਇਸ ਤਾਲਾਬ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਤਾਲਾਬ ਤੋਂ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤਦਾ। ਤਾਲਾਬ ਦਾ ਪੂਰਾ ਭਰ ਜਾਣਾ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ, ਆਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਮੰਗਲ ਕੰਮਾਂ ਦਾ,

ਸੁਭ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਪਰਜਾ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਘਾਟ ਉੱਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਘਾਟ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਲ ਝੁਲਣ ਤਿਉਹਾਰ ਵਿੱਚ ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚੱਲ ਮੂਰਤੀਆਂ ਤਾਲਾਬ ਤੱਕ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਨਾਲ ਝੂਲਾ ਝੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਵੀ ਸੌਣ ਦੇ ਝੂਲਿਆਂ ਦੀ ਪੀਂਘ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਕੋਈ ਤਾਲਾਬ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਭਰੇ-ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਜੀਅ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਲਈ ਪਾਣੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਪਾਣੀ ਸਭ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਤਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਕੋਲ ਬਿੰਦੂ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਲ-ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦਾ, ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੋਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੁਰੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਗਤ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਿੰਦੂ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਅਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੀ ਇਸ ਘੜੀ ਵਿੱਚ ਬਿੰਦੂ ਸਾਗਰ 'ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ' ਦਾ ਸਾਗਰ ਅਖਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਿੰਦੂ ਸਾਗਰ ਇਕਮੁੱਠ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਬੇਹੱਦ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦਾ ਇੱਕ ਸ੍ਰੋਤ ਤਾਲਾਬ ਵੀ ਸੀ। ਨੌਰਾਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਵਾਰੇ ਵਿਸਰਜਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ਲੋਕ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਭੋਪਾ ਯਾਨੀ ਪੁਜਾਰੀ ਵਿਸਰਜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਦੇਖਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰਦੇ। ਬਰਸਾਤ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਬੀਤ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਪਾਣੀ ਤਾਲਾਬ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ, ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ। ਅਗਲੇ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਅੱਜ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਲਗਭਗ ਮਿਟ ਗਈ ਹੈ। ਤਾਲਾਬ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਦੇਖ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਖੜੇ ਭੋਪਾ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਬੁਰਾ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਵੀ ਖਰੇ ਹਨ ਤਾਲਾਬ

ਮਾੜਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭੋਪਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੱਸਦੇ ਕਿ ਤਾਲਾਬਾਂ ਲਈ ਮਾੜਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਹਿਜ, ਸਰਲ, ਰਸਭਰੀਆਂ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਸਭ ਸੁੱਕਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ।

ਦੂਰੀ ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਪਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਕਿੰਨਾ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਦੂਰੀ ਇੱਕ ਤਾਲਾਬ ਦੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਦੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਭਲਾ ਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ!

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰੋਂ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਟਿਕਿਆ ਸਮਾਜ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਸੁਆਮੀ ਅਤੇ ਦਾਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਰਾਜ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਤ ਕਿਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਜਾਤ ਦਾ ਸਮਾਜ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ, ਪਰ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਪਰਜਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਸਮਾਜ ਆਪਣਾ ਹਿੱਤ ਖੁਦ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਤਾਕਤ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਏਕੇ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਉਸਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਗਰ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬੂੰਦ ਸੀ। ਸਾਗਰ ਅਤੇ ਬੂੰਦ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਨ। ਬੂੰਦਾਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਨਾ ਸਾਗਰ ਬਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਬੂੰਦਾਂ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਾਗਰ ਦਿਸੇ ਨਾ ਉਸਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕਾਗਜ਼ੀ ਰਿਕਾਰਡ ਨਹੀਂ ਦਿਸੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਤ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮੰਨ ਹੀ ਲਿਆ ਕਿ ਜੇ ਕੁੱਝ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕਲਰਕਾਂ ਵਾਂਗ ਕੁੱਝ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਗਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਸਾਗਰ ਅਤੇ ਬੂੰਦਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

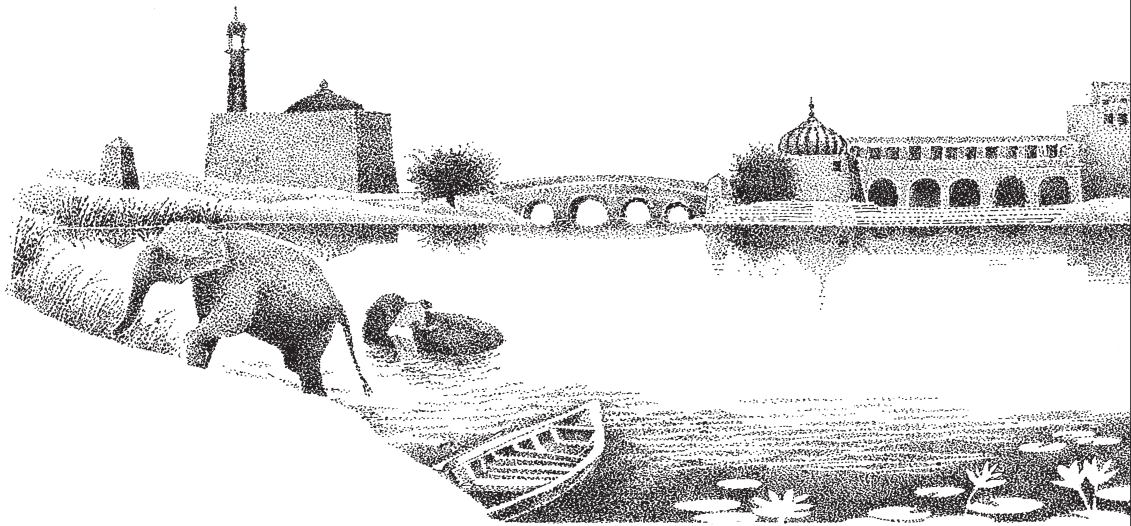
ਸੁਨਹਿਰਾ ਦੌਰ ਭਾਵੇਂ ਬੀਤ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪਤਨ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਅਤੇ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਦੋਂ ਇੱਥੇ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਹੜਾ ਗਜ਼ਟੀਅਰ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਥਾਂ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਤਾਲਾਬਾਂ ਉੱਤੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਮੱਧ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੁਰਗ ਅਤੇ ਰਾਜਨਾਂਦਗਾਓਂ ਵਰਗੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਨ 1907 ਤੱਕ ਵੀ 'ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਤਾਲਾਬ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ'। ਇਸ ਵਿੱਚ ਤਾਂਦੁਲਾ ਨਾਂ ਦਾ ਤਾਲਾਬ 11 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿੰਜਾਈ ਲਈ ਨਿੱਕਲੀਆਂ ਨਾਲਿਆਂ-ਨਹਿਰਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 593 ਮੀਲ ਸੀ।

ਜਿਹੜੇ ਨਾਇਕ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਕਿਵੇਂ ਵਸ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਵੀ ਮਿਲੀਆਂ। ਸੈਂਸੀ, ਭੀਲ ਜਿਹੀਆਂ ਸਵੈਮਾਣ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਟਕਰਾਅ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਨੇ ਠੱਗ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਹੁਣ ਸਭ ਕੁੱਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣਾ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਟੁੱਟਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਗਲਤ ਦੱਸਣਾ, ਉਸਨੂੰ ਦੁਤਕਾਰਨਾ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਸੋਚੀ-ਸਮਝੀ ਚਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸਿੱਟਾ ਸੀ, ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਸ ਗਈ ਜਿਹੜੇ ਪੂਰੇ ਤਨ-ਮਨ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਤਨ-ਮਨ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਪਿਛਲੇ ਦੌਰ ਦੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਹੱਥ ਹੁਣ ਨਿਕੰਮੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਜਿਹੜੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਸਨ, ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਵਿੱਚ, ਅਨਪੜ੍ਹ, ਜਾਹਿਲ ਮੰਨ ਲਏ ਗਏ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ, ਸਮਾਜਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਇਹੋ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਉਸ ਗੁਣੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਖੋਹਿਆ ਗਿਆ ਇਸ ਦੀ ਝਲਕ ਉਦੋਂ ਦੇ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

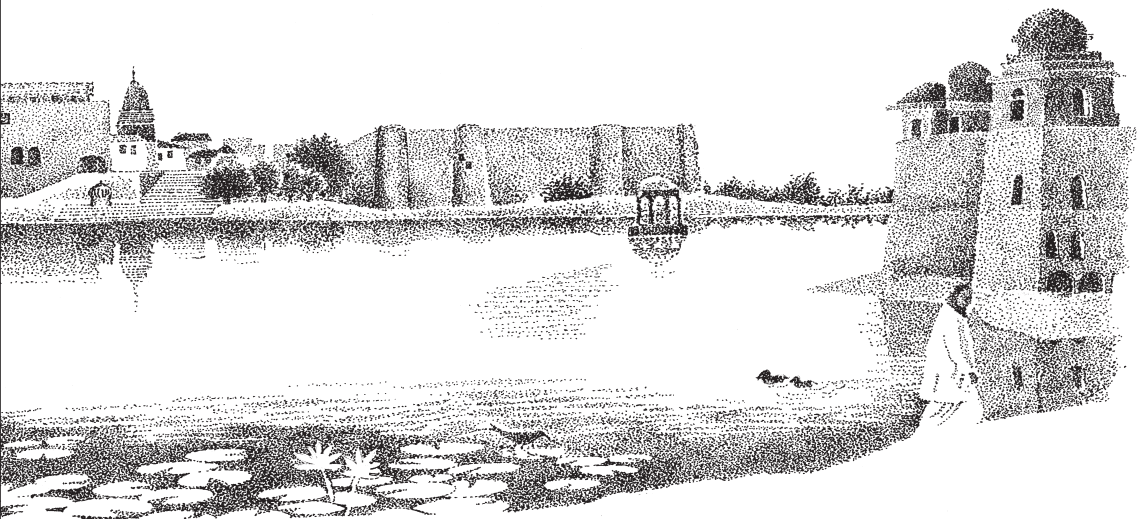

ਸੰਨ 1800 ਵਿੱਚ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਦੀਵਾਨ ਪੁਰਨੈਯਾ ਦੇਖਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਭਰ ਵਿੱਚ 39,000 ਤਾਲਾਬ ਸਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਡਿੱਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਦੋਹੇ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਜ ਵੀ ਇੰਨੇ ਉਮਦਾ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਕੁੱਝ ਕੁ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਰਾਜ ਬਦਲਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਏ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ‘ਫਿਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ’ ਰੋਕੀ ਅਤੇ ਸੰਨ 1839 ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਇਮਦਾਦ ਵੀ ਅੱਧੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅਗਲੇ 32 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਰਾਜ ਦੀ ਕੰਜੂਸੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਨੇ ਬੜੀ ਦਰਿਆ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਢਕ ਕੇ ਰੱਖਿਆ। ਤਾਲਾਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਨ, ਰਾਜ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਮਦਦ ਘੱਲਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਵਿੱਚ ਲੱਗਿਆ ਰਿਹਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਪਰ ਫੇਰ 32 ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਅਦ 1863 ਵਿੱਚ ਉੱਥੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੀ.ਡਬਲਿਊ.ਡੀ. ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਤਾਲਾਬ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸਨਮਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖੋਹ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਪੈਸਾ, ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਹੁਨਰ ਵੀ ਲੈ ਲਿਆ। ਸਨਮਾਨ, ਸਹੂਲਤ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਜ ਲਾਚਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ?

ਮੈਸੂਰ ਦੇ 39,000 ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਬੜਾ ਲੰਮਾ ਹੈ। ਪੀ. ਡਬਲਿਊ. ਡੀ. ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚੱਲਿਆ ਤਾਂ ਫੇਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਿੰਜਾਈ ਵਿਭਾਗ ਬਣਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਤਾਲਾਬ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ

ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਫੇਰ ਪੀ.ਡਬਲਿਊ.ਡੀ. ਨੂੰ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਹਿਕਮੇ ਬਦਲਦੇ ਗਏ, ਰਾਜ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਤਾਲਾਬ ਟੈਕਸ ਵਧਾਉਂਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਲਈ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਪੈਸੇ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕਰਦੇ ਗਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਚੰਦਾ ਤੱਕ ਮੰਗਣ ਲੱਗੇ, ਫੇਰ ਜਬਰਨ ਵਸੂਲੀ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੀ ਗਏ।

ਅੱਜ ਵੀ ਖਰਾਹੈ ਦਿੱਲੀ
ਦਾ ਹੋਜ਼-ਏ-ਸ਼ਮਸੀ

ਇੱਧਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਲਈ ਨਵੀਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਨ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ 350 ਤਾਲਾਬ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਟੈਕਸ ਦੇ ਨਫ਼ੇ-ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਤੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਤੋਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਮਾਈ ਨਾ ਦੇ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਤਾਲਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਪੱਲੜੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਉਸੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਨਲਕੇ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੰਨ 1900 ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਵਿਆਹਾਂ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਗਾਈ ਜਾਣ ਲੱਗੀ। 'ਗਾਰਿਓ' (ਵਿਆਹ ਦੇ ਗੀਤ) ਜਦੋਂ ਬਾਰਾਤ ਭੋਜਨ ਲਈ ਬੈਠਦੀ ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ 'ਫਿਰੰਗੀ ਨਲ ਮਤ ਲਗਵਾਇ ਦੀਓ' ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀਆਂ। ਪਰ ਨਲਕੇ ਲਗਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਬਣੇ ਤਾਲਾਬ, ਖੂਹ ਅਤੇ ਬੋੜੀਆਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦੇਣ 'ਵਾਟਰ ਵਰਕਸ' ਰਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਆਉਣ ਲੱਗਾ।

ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਫਿਰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਪਾਈਪ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਟੂਟੀ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਮਝ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਤਾਲਾਬ ਬੇਕੁਦਰੀ ਦੇ ਗਾਰੇ ਨਾਲ ਭਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਨਵੇਂ ਮੁਹੱਲੇ, ਬਾਜ਼ਾਰ, ਸਟੇਡੀਅਮ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

109
ਅੱਜ ਵੀ ਖਰੇ ਹਨ
ਤਾਲਾਬ

ਪਰ ਪਾਣੀ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦਾ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਲ ਤਾਲਾਬ ਉੱਤੇ ਬਣੇ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਭਰ ਜਾਂਦਾ, ਮੀਂਹਾਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫੇਰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੰਕਟ ਡੂੰਘਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਕੋਲ ਫਿਲਹਾਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪੈਸਾ ਹੈ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਖੋਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਲਕਿਆਂ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਬਾਕੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਹਰ ਸਾਲ ਵਿਗੜਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕੁਲੈਕਟਰ ਫ਼ਰਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸਿੰਜਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਰੋਕ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਲਈ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਤਾਲਾਬ ਨਹੀਂ। ਪਾਣੀ ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਤੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਵੀ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਚੇਨੰਈ ਜਿਹੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਇਹੋ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਡਿਗਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪੈਸੇ ਜਾਂ ਸੱਤਾ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੂਰ-ਨੇੜੇ ਵਗਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲਿਆਉਣ ਦੀਆਂ ਬੇਹੱਦ ਖਰਚੀਲੀਆਂ ਅਤੇ ਹਾਸੋਹੀਣੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਪਣਾਈਆਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਬਿਲ ਦਾ ਬੋਝ ਵੀ ਚੜ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਇੰਦੌਰ ਦੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਉਦਾਹਰਣ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੂਰ ਵਹਿ ਰਹੀ ਨਰਮਦਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਛੋਟਾ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਇੱਕੋ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ--ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਅਜ਼ਮਾਉ। ਤੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਵੀ ਅੰਦੋਲਨ ਚੱਲਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ, ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਭਲਵਾਨ ਸ਼੍ਰੀ ਅਨੋਖੀ ਲਾਲ ਇੱਕ ਪੈਰ ਉੱਤੇ ਇੱਕੋ ਥਾਂ 34 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿ ਕੇ 'ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ' ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਇੰਦੌਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਕ ਬਿਲਾਵਲੀ ਜਿਹਾ ਤਾਲਾਬ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਫਲਾਈੰਗ ਕਲੱਬ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਉਡਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇੰਦੌਰ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਵਸੇ ਦੇਵਾਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕ੍ਰਿੱਸਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਅਜੀਬ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ 30 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਸਾਰੇ ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ ਤਾਲਾਬ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਮਕਾਨ, ਕਾਰਖ਼ਾਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ। ਪਰ ਫੇਰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਛਪਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਹੁਣ ਪਾਣੀ ਕਿੱਥੋਂ ਆਵੇ? ਦੇਵਾਸ ਦੇ ਤਾਲਾਬਾਂ, ਖੂਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਚੱਲਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਦਸ ਦਿਨ ਕੰਮ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ।

25 ਅਪਰੈਲ 1990 ਨੂੰ ਇੰਦੌਰ ਤੋਂ 50 ਟੈਂਕਰ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਰੇਲਗੱਡੀ ਦੇਵਾਸ ਆਈ। ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਬੈਂਡ-ਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਹੋਇਆ। ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਨੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਆਈ 'ਨਰਮਦਾ' ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਦੇਵਾਸ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪਾਣੀ ਦੀ ਰੇਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਟੈਂਕਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੰਪਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਟੈਂਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰੇਲ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 40,000 ਰੁਪਏ ਹੈ। ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਖਰਚ ਵੱਖਰਾ। ਜੇਕਰ ਸਾਰੇ ਖਰਚੇ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜੁਗਾੜ ਦੁੱਧ ਦੇ ਖਰਚੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਫਿਲਹਾਲ ਮੱਧ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲੋਂ ਰੇਲ ਭਾੜਾ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਦੂਰੋਂ ਗੰਗਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਲਿਆ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਹਾਲੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਰਤਾ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ 'ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਨੀਤੀ' ਗੱਡੀ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਭਾੜੇ ਵੀ ਜੋੜ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਦੇਵਾਸ ਨੂੰ ਨਰਕਵਾਸ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਦੇਰ ਲੱਗੇਗੀ।

ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸਮ ਦੀ ਬੇਵਕੂਫ਼ੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਹਰ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਮੱਧ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਵੇਖੀਏ। ਕੋਈ 600 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਖਾ ਵਣਜਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਬਣਵਾਏ ਸਾਗਰ ਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਤਾਲਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵਸੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਸਾਗਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਇੱਥੇ ਚਾਰ ਵੱਡੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਪੁਲਿਸ ਸਿਖਲਾਈ ਕੇਂਦਰ, ਫੌਜ ਦੇ ਮਹਾਰ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ, ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਅਤੇ ਸਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਬਣੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ। ਇੱਕ ਵਣਜਾਰਾ

ਅੱਜ ਬਿਲਾਵਲੀ
ਤਾਲਾਬ ਵਿੱਚ
ਜਹਾਜ਼ ਉਡਾਏ ਜਾਂਦੇ
ਹਨ

ਆਇਆ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕਰੋੜਪਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਇਸ ਤਾਲਾਬ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀਆਂ। ਅੱਜ ਸਾਗਰ ਤਾਲਾਬ ਉੱਤੇ 11 ਥੀਸਿਸ ਲਿਖੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਡਿਗਰੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਮੰਨੇ ਗਏ ਵਣਜਾਰੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਣੇ ਸਾਗਰ ਤਾਲਾਬ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਸਮਾਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕਿਆ।

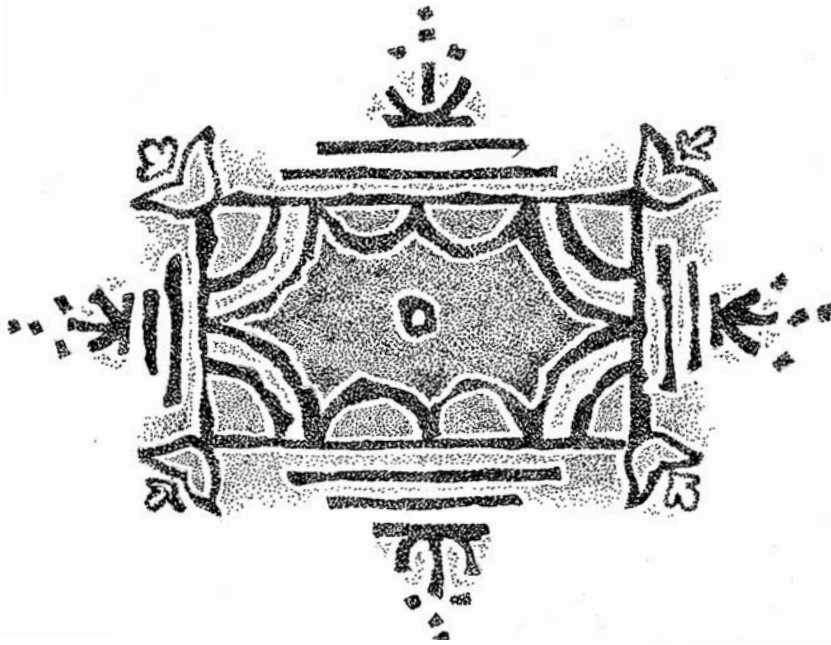
ਬੇਕਦਰੀ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਤਾਲਾਬ ਫੇਰ ਵੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਅੱਠ ਤੋਂ ਦਸ ਲੱਖ ਤਾਲਾਬ ਅੱਜ ਵੀ ਭਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਰੁਣ ਦੇਵਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਤਰਾਂ-ਕੁਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਤਰ ਵੀ ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹੈ ਪਰ ਸਿਰਫ ਇੱਕੋ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਖੰਡਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੇ। ਕਈ ਪਾਸਿਉਂ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਬਾਕੀ ਹਨ। ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ।

ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਡੇਰ-ਡੇਰਾ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਬੁੰਦੇਲਖੰਡ ਵਿੱਚ ਕਜਲੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਠੇ ਅੰਗ ਡੁੱਬ ਸਕਣ, ਅਜਿਹੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਨਾਰਨੌਲ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਉਤਾਰਨ ਸਮੇਂ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਤਾਲਾਬ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਪੁੱਟਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਾਲ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਹਿਰ, ਕਿੰਨੇ ਪਿੰਡ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਲਾਬਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਲਾਬਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਪਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੰਜਾਈ ਵਿਭਾਗ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਮ ਉੱਤੇ ਹੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਲਵਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੀਜਾ ਕੀ ਡਾਹ ਵਰਗੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਗਰਾਂ ਦੇ ਉਹੀ ਨਾਇਕ ਨਵੇਂ ਤਾਲਾਬ ਪੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਬਰਸਾਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਧਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਘੜਸੀਸਰ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਸੂਰਜ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸੋਨਾ ਉਲੱਦ ਰਿਹਾ ਹੈ :

ਕੁੱਝ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਇਹੋ ਆਵਾਜ਼ ਗੂੰਜਦੀ ਹੈ
 “ਚੰਗੇ-ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਜਾਣਾ।”

ਸੀਤਾ ਬੌੜੀ

ਵਿੱਚ-ਵਿਚਾਲੇ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ ਹੈ
ਜਿਹੜਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ
ਮੁੱਖ ਆਇਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਹਿਰਾਂ ਅਤੇ
ਬਾਹਰ ਪੌੜੀਆਂ ਹਨ
ਚਾਰੇ ਕੋਣਿਆਂ ਉੱਤੇ ਫੁੱਲ ਹਨ
ਜਿਹੜੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਗੰਧ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ
ਪਾਣੀ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ
ਇੱਕ ਪੂਰੇ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ
ਇੰਨੇ ਸਹਿਜ-ਸਰਲ ਢੰਗ ਨਾਲ
ਅੱਠ-ਦਸ ਰੇਖਾਵਾਂ ਵਿੱਚ
ਉਕੇਰਣਾ, ਬੜਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ
ਪਰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ
ਬੇਹੱਦ ਸਹਿਜਤਾ ਅਤੇ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ
ਇਸ ਬਾਓਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ
ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਉਕੇਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਜਿਹੜੇ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੁਭ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹੀਆਂ

ਮਰਹੂਮ ਆਰ. ਪੀ. ਸ਼ੋਖ
ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਭਜਨ ਸ਼ੋਖ
ਮਰਹੂਮ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਲਾਲ ਧੀਮਾਨ
ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਰਤਨੀ ਦੇਵੀ ਧੀਮਾਨ

ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਮਾਰਕੰਡਾ
ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਮਾਰਕੰਡਾ
ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ
ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ

ਸ਼੍ਰੀ ਓਮੇਂਦਰ ਦੱਤ
ਸ਼੍ਰੀ ਐਸ. ਐਸ. ਨਾਗੀ
ਅਦਬੀ ਮਹਿਫਿਲ ਦੇ ਸਭ ਮਿੱਤਰ
ਸ਼੍ਰੀ ਅਸ਼ੋਕ ਮਲਿਕ
ਸ਼੍ਰੀ ਅਵਤਾਰ ਭੰਵਰਾ
ਸ਼੍ਰੀ ਇਮਰੋਜ਼
ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਕੇਸ਼ ਜੈਨ
ਮਾਸਟਰ ਸਾਬਿਰ ਅਲੀ
ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ੱਬੀਰ ਕਾਦਰੀ
ਸ਼ੋਖ ਇਫਤਿਖਾਰ ਹੁਸੈਨ
ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ੰਕਰ ਸ਼ਰਣ
ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਕਪੂਰ
ਸ਼੍ਰੀ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਸ਼੍ਰੀ ਸਤਵਿੰਦਰ ਕਾਲਾ
ਸਪਨਾ ਧੀਮਾਨ
ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੁਰੇਖਾ ਮਿੱਢਾ
ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇਜ
ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵਧਾਵਨ
ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ
ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੰਟੀ
ਸ਼੍ਰੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸਿੰਘ ਰਾਣੂ
ਸ਼੍ਰੀ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਰਾਣੂ
ਪ੍ਰੋ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੱਧਰ

ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਮਾਰਕੰਡਾ
ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ
ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
ਭੋਪਾਲ
ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ
ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਮਾਰਕੰਡਾ
ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
ਜ਼ੀਰਕਪੁਰ
ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਜ਼ੀਰਕਪੁਰ
ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਮਾਰਕੰਡਾ
ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸੀਚੇਵਾਲ
ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
ਰਾਜਪੁਰਾ

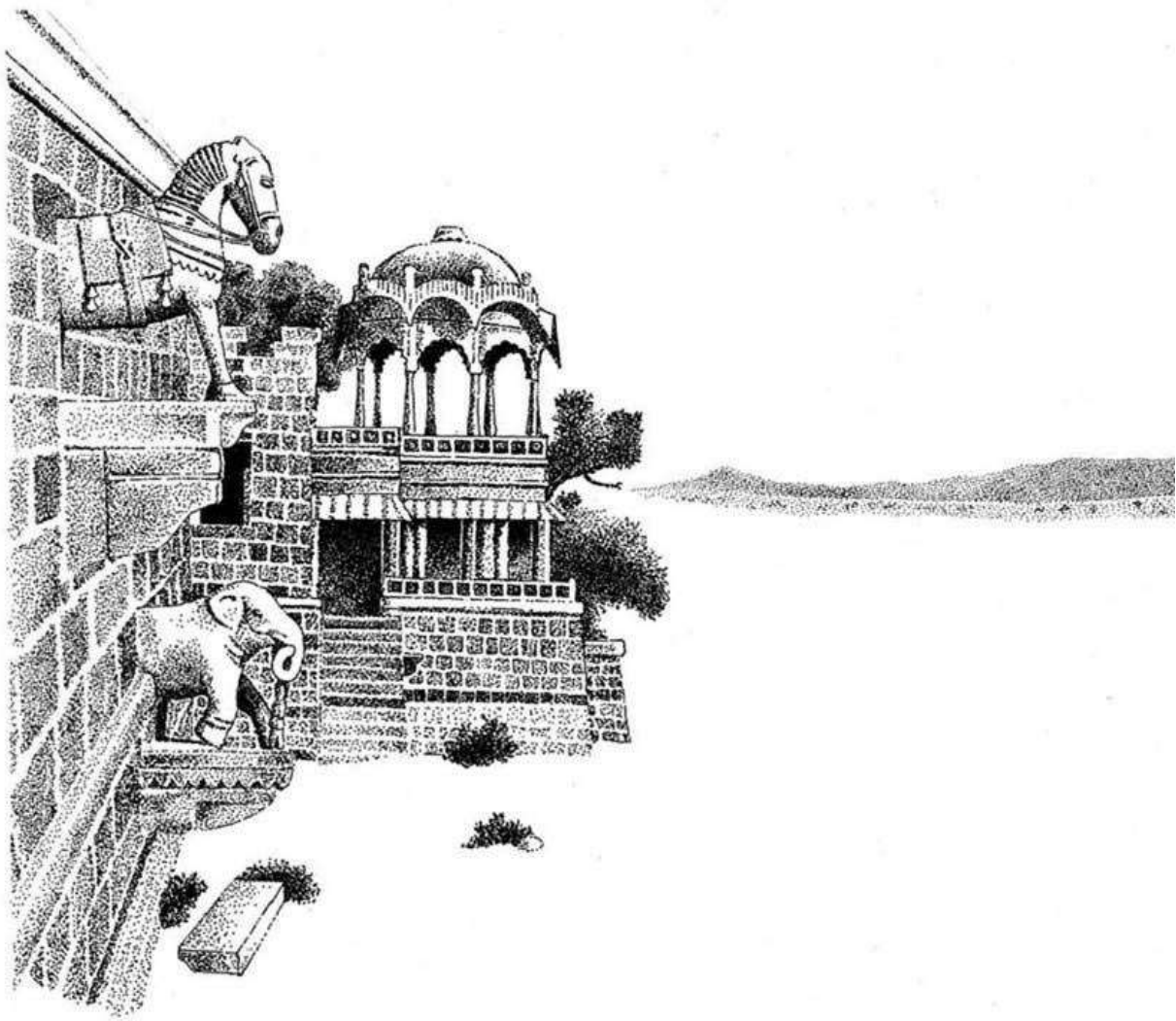
ਸ੍ਰੀ ਹਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਟਿੰਮਾ
 ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਦੇਵ ਆਨੰਦ ਚਹਿਲ
 ਸ੍ਰੀ ਕਮਲੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਗਰਗ
 ਡਾ. ਕਮਲ ਭਾਰਤੀ
 ਸ੍ਰੀ ਕੁਲਵੰਤ ਚਾਵਲਾ
 ਸ੍ਰੀ ਖ਼ਾਲਿਦ ਕਿਫ਼ਾਇਤ
 ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਮੋਖਾ
 ਡਾ. ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ
 ਮਾਸਟਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ
 ਸ੍ਰੀ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਐਡਵੋਕੇਟ
 ਸ੍ਰੀ ਜਗਜੀਵਨ ਰੁਪਾਣਾ
 ਸ੍ਰੀ ਜਗਤ ਕਥੂਰੀਆ
 ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
 ਸ੍ਰੀ ਜਗਪਾਲ ਔਲਖ
 ਡਾ. ਜ਼ੀਨਤ-ਉੱਲ੍ਹਾ ਜਾਵੇਦ
 ਪ੍ਰੋ. ਜਾਬਿਰ ਹੁਸੈਨ
 ਸ਼ੇਖ ਜ਼ਵਾਰ ਹੁਸੈਨ
 ਸ੍ਰੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ
 ਸ੍ਰੀ ਦਿਲੀਪ ਚਿੰਚਾਲਕਰ
 ਸ੍ਰੀ ਦਿਲੀਪ ਬਾਂਸਲ
 ਸ੍ਰੀ ਦਿਲਬਰ ਹਸਨ
 ਸ੍ਰੀ ਧਰੁਵ ਸ਼ੁਕਲ
 ਪ੍ਰੋ. ਨਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ
 ਸ੍ਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਭੁੱਲਰ
 ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਬਾਂਸਲ
 ਸ੍ਰੀ ਨਾਜ਼ ਭਾਰਤੀ
 ਕੁਮਾਰੀ ਨਿਰੂਪਮਾ ਅਧਿਕਾਰੀ
 ਸ੍ਰੀ ਨਰੇਸ਼ ਜ਼ਿੰਦਲ
 ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ
 ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਦੀਪ ਵਿਆਸ
 ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਗਰ ਕਿੰਗਰ
 ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਗੋਰਖੀ

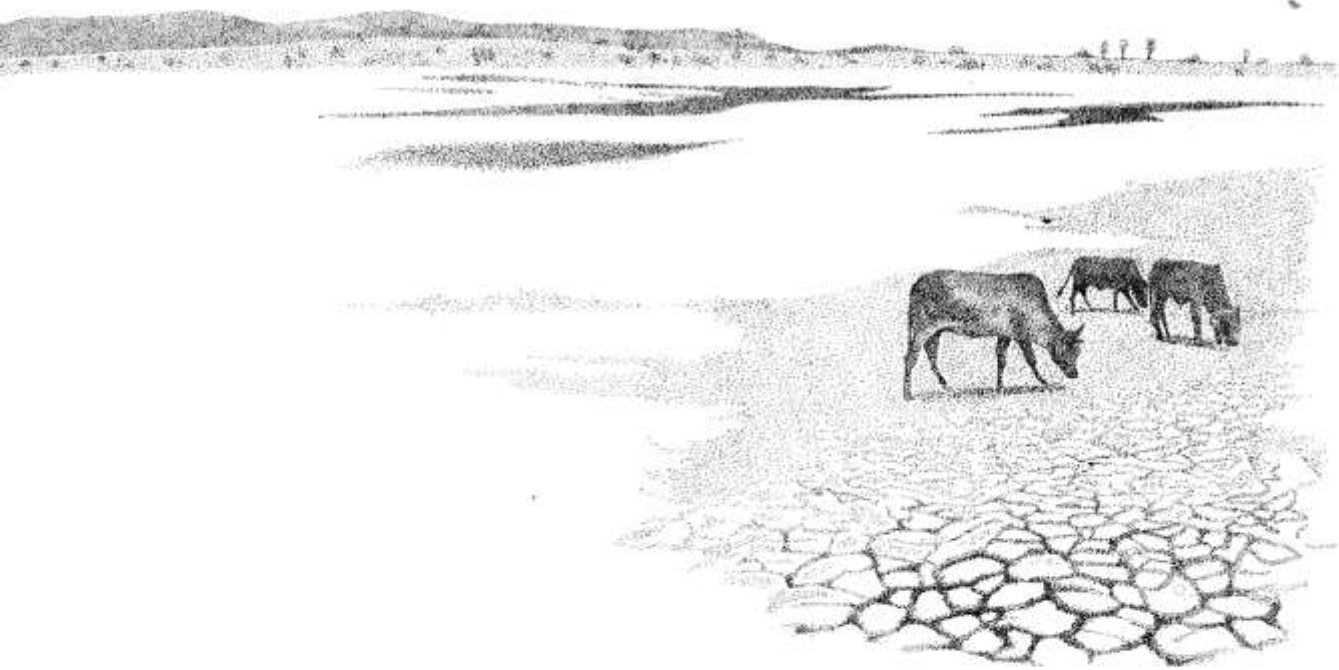
ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਮਾਰਕੰਡਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਡਾਲਟਨਗੰਜ (ਝਾਰਖੰਡ)
 ਅਹਿਮਦਗੜ੍ਹ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਮਾਰਕੰਡਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਪਟਨਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਮਾਰਕੰਡਾ
 ਇੰਦੌਰ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਭੋਪਾਲ
 ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਮਾਰਕੰਡਾ
 ਜ਼ੀਰਕਪੁਰ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਪੁਰੂਲੀਆ
 ਗੁੜਗਾਓਂ
 ਖਾਨਪੁਰ ਮੰਡੀਆਂ
 ਭੋਪਾਲ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ ਧੀਮਾਨ
 ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਮਜੀਤ ਸ਼ਰਮਾ
 ਸ਼੍ਰੀ ਪਰਮਿੰਦਰ ਬਾਂਸਲ ਨੀਲਾ
 ਸ਼੍ਰੀ ਫ਼ਰਹਾਦ ਕੰਟਰੈਕਟਰ
 ਸ਼੍ਰੀ ਬਿਮਲ ਕੁਮਾਰ ਭੰਮਰਾ
 ਸ਼੍ਰੀ ਬੀ. ਐਸ. ਬੀਰ
 ਸ਼੍ਰੀ ਬਾਬੂ ਭਾਈ ਠੱਕਰ
 ਸੰਤ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੀਚੇਵਾਲ
 ਸ਼੍ਰੀ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਵੰਦਾ
 ਸ਼੍ਰੀ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਢੀਂਡਸਾ
 ਮਾਸਟਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਸ਼ਰਫ਼
 ਡਾ. ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ੱਬੀਰ
 ਮੁਹੰਮਦ ਜਮੀਲ ਬਨਭੌਰਾ
 ਡਾ. ਮੁਹੰਮਦ ਰਫ਼ੀ
 ਸ਼੍ਰੀ ਮਨਦੀਪ ਨਾਰੀਕੇ
 ਸ਼੍ਰੀ ਯਸ਼ਪਾਲ ਆਹੂਜਾ
 ਡਾ. ਰਾਕੇਸ਼ ਅਰੋੜਾ
 ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਕੇਸ਼ ਦੀਵਾਨ
 ਮਾਸਟਰ ਰਾਜੇਸ਼ ਕੱਕੜ-ਕਿੱਟੀ
 ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਢੰਡ
 ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸ਼ਰਮਾ
 ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
 ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਬਾਂਸਲ ਵਿੱਕੀ
 ਸ਼੍ਰੀ ਰਮਜ਼ਾਨ ਸਈਦ
 ਡਾ. ਰਾਮਨਿਵਾਸ ਮਾਨਵ
 ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਵਿਜੈ ਕੌਸ਼ਿਕ
 ਸ਼੍ਰੀ ਵਿਜੈ ਜੈਨ, ਚੱਕੀ ਵਾਲੇ
 ਸ਼੍ਰੀ ਵਿਜੈ ਠਾਕੁਰ
 ਸ਼੍ਰੀ ਵਿਪਿਨ ਸੂਦ
 ਸੋਨੂ, ਅਰੁਣ, ਮੋਨੂ ਅਤੇ ਟੋਨੂ

ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਨਾਭਾ
 ਮੁੰਬਈ
 ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ
 ਦੋਰਾਹਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਇੰਦੌਰ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਉੱਜੈਨ
 ਲੁਧਿਆਣਾ
 ਅਲਵਰ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਹਿਸਾਰ
 ਡੇਰਾ ਬੱਸੀ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ
 ਲੁਧਿਆਣਾ

ਅਸੀਂ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਸਵ ਦੀ ਚੌਥੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਦੀ ਜਯੰਤੀ ਮਨਾ ਕੇ ਹਟੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁੱਜਾਂ 'ਚੋਂ ਚਾਨਣ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਲੈ ਕੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਭੁਠਲਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਅਗਲੇ ਕੁੱਝ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੋਗਿਸ਼ਤਾਨ ਬਣ ਜਾਣਗੇ।

ਲਗਾਤਾਰ ਸੁੱਕਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਿੱਮੇ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਜੋ ਮੁਲੋਂ ਹੀ ਪਲੀਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿਮਾਲਾ ਜਿੰਡੇ ਧਰਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਆਉ ! ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਜਯੋਰੀਸਰ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰਾਂ 'ਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲੈ ਕੇ ਬੇਕਦਰੀ ਦੇ ਗਾਰੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਆਪਣੇ ਟੋਭਿਆਂ, ਦਾਬਾਂ, ਛੱਪੜਾਂ ਅਤੇ ਤਾਲਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕ ਕੇ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਗ਼ਲਤੀ ਦੀ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਦੇ ਹੋਏ ਬੇਨਤੀ ਕਰੀਏ, ਹੇ ਸੱਚ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮਿਲਾਫ਼ ਜੰਗ ਸੀ, ਤੇਰੇ ਸਹਿਜ ਘੁੰਮਦੇ ਚੱਕੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੁੱਠਾ ਗੋੜਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ, ਪਾਣੀ, ਰੁੱਖ, ਪਸ਼ੂ, ਪਰਿੰਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਦੀ ਲਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਨਿੱਘਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੱਕ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਲਹੂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੈਸਟੀਸਾਈਡ ਤੇਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਟਾਰ ! ਸਾਡੀ ਫੁੱਲ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ। ਅਸੀਂ ਤੇਰੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਸਾਨੂੰ 'ਹੁਕਮ' ਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ 'ਪਵਣੂ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤੁ ਮਹਤੁ' ਜਿਹੀ ਅਮਰ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਵਿੱਚ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੰਮਿਆਂ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਰੰਗਤਾਂ 'ਚ ਲਿਆ ਸਕੀਏ।

ਬੀਆਬਾਨਾਂ ਵੱਲ ਵਧਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਸਭਾਵਾਂ, ਪੰਚਾਇਤਾਂ, ਯੂਥ ਕਲੱਬਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮੀ, ਸਨਅਤਕਾਰ ਅਤੇ ਲੋਕ ਗਾਇਕ ਮਿਲ ਕੇ 'ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਚਾਉਣ' ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਤਾਂ ਹੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੱਬੀ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਏ. ਸੀ. ਕਮਿਠਿਆਂ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸੁਲਘਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਆਉ ! ਪੰਜਾਬ -ਹਰਿਆਣਾ ਨੂੰ ਬੇ-ਆਬ ਅਤੇ ਬੀਆਬਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਤ-ਫੇਰੀਆਂ, ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ, ਸ਼ੋਭਾ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੱਢੀਏ। ਅੱਜ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਗਠਨ ਜਿਹੇ 'ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ' ਸਾਨੂੰ ਫੇਰ ਤਿਹਾਇਆਂ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੁਹਾਵੀ ਧਰਤ 'ਤੇ ਕਦੀ ਜਪੁਜੀ ਅਤੇ ਗੀਤਾ ਨੇ ਫੁੱਝ ਪਸਰੇ ਹਨੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਰਬ 'ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਕਰਨ' ਤੋਂ ਕਦੇ ਰੱਕ ਟਲਦੇ ਰਹਾਂਗੇ?